УДК 159.944:377.011.3-051

Пахомов І.В.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Сучасний розвиток системи професійної освіти України супроводжується змінами у змісті й організації освітнього процесу, оновленням професійних стандартів, упровадженням компетентнісного підходу та розширенням взаємодії закладів освіти з роботодавцями. За цих умов особливого значення набуває особистість педагогічного працівника, його професійна компетентність, психологічна готовність до змін, здатність до конструктивної взаємодії зі здобувачами освіти та збереження власного психоемоційного благополуччя.

Професійна діяльність педагогів закладів професійної освіти (далі – ЗПО) характеризується поєднанням навчальних, виховних, методичних, організаційних і комунікативних завдань. Викладачі загальноосвітніх і професійно орієнтованих дисциплін, майстри виробничого навчання та інші педагогічні працівники ЗПО мають не лише передавати знання й формувати професійні вміння, а й сприяти розвитку відповідальності, самостійності, професійної мотивації та соціальної зрілості здобувачів освіти.

Водночас інтенсивна міжособистісна взаємодія, необхідність адаптувати навчання до індивідуальних потреб здобувачів освіти, організаційні зміни та підвищене емоційне навантаження можуть створювати передумови для професійного стресу. Тому психологічні особливості педагогічної діяльності педагогів ЗПО доцільно розглядати не лише крізь призму вимог до професійної майстерності, а й з позицій психологічної компетентності, емоційної саморегуляції, стресостійкості та профілактики професійного вигорання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика психологічної компетентності педагогічних працівників ЗПО висвітлена в дослідженні Н. Торби та Н. Верченко, у якому психологічну компетентність розглянуто як важливу складову успішної професійної діяльності педагога. Автори акцентують увагу на значенні психологічних знань, психологічного мислення, соціальної перцепції та практичних умінь міжособистісної взаємодії [1].

Питання професійного вигорання педагогічних працівників ЗПО досліджували І. Пахомов і Т. Киричок. На основі емпіричних даних автори розглянули особливості проявів вигорання та обґрунтували необхідність системної профілактичної роботи [2]. Водночас актуальними залишаються подальше комплексне осмислення психологічних вимог до діяльності педагогів професійної освіти, взаємозв’язку професійних

навантажень із психологічними ресурсами особистості та визначення напрямів підтримки їхнього професійного благополуччя.

Мета статті – теоретично проаналізувати психологічні особливості професійної діяльності педагогічних працівників ЗПО, визначити основні психологічні вимоги до їхньої особистості та окреслити напрями профілактики професійного виснаження і розвитку психологічної стійкості.

Виклад основного матеріалу. Професійну діяльність педагогічного працівника ЗПО можна визначити як багатокомпонентний процес, спрямований на формування в здобувачів професійної освіти загальних і професійних компетентностей, розвиток особистості та підготовку до майбутньої трудової діяльності. Її специфіка полягає в необхідності інтегрувати предметні знання, практичний досвід, педагогічні методи та психологічні засоби впливу.

На відміну від діяльності, зосередженої переважно на передаванні інформації, робота педагога ЗПО передбачає постійне співвіднесення навчального матеріалу з реальними професійними завданнями. Педагог ЗПО має допомогти здобувачеві професійної освіти усвідомити значення навчання для майбутньої професії, сформувати відповідальне ставлення до праці, дотримання правил безпеки, якості виконання завдань і взаємодії в трудовому колективі.

Важливою психологічною особливістю такої діяльності є її виражена комунікативна спрямованість. Результативність освітнього процесу ЗПО значною мірою залежить від того, наскільки педагог здатний встановлювати професійний контакт, пояснювати вимоги, надавати конструктивний зворотний зв’язок, розв’язувати конфліктні ситуації та підтримувати робочу мотивацію здобувачів професійної освіти.

Педагогічна взаємодія потребує не тільки вміння передавати інформацію, а й здатності розуміти психологічні особливості іншої людини. У цьому контексті важливого значення набувають соціальна перцепція, педагогічна спостережливість, емпатія та рефлексія. Як підкреслюють Н. Торба та Н. Верченко, психологічна компетентність педагога ЗПО охоплює систему психологічних знань, мислення й практичних умінь міжособистісного впливу [1].

Психологічна компетентність дає змогу педагогові ЗПО враховувати індивідуальні відмінності здобувачів освіти, розпізнавати причини навчальних труднощів і добирати адекватні способи підтримки. Вона також сприяє формуванню партнерських взаємин, за яких вимогливість поєднується з повагою до особистості, а контроль навчальних результатів – із наданням можливостей для самостійності та саморозвитку.

Однією з провідних психологічних характеристик професійної діяльності педагога ЗПО є емоційна насиченість. Упродовж робочого дня педагог взаємодіє з різними за рівнем підготовки, мотивацією, поведінкою та життєвим досвідом здобувачами освіти. Необхідність підтримувати

доброзичливу атмосферу, реагувати на дисциплінарні порушення, вирішувати непорозуміння й водночас забезпечувати досягнення навчальних цілей потребує значних емоційних ресурсів.

За таких обставин важливу роль відіграє емоційна саморегуляція – здатність усвідомлювати власні емоційні стани, контролювати імпульсивні реакції та обирати конструктивні способи поведінки. Емоційна саморегуляція не означає придушення почуттів або постійного демонстрування позитивних емоцій. Її сутність полягає в усвідомленому реагуванні на професійні ситуації, збереженні психологічної рівноваги та здатності відновлюватися після емоційно складної взаємодії.

Наприклад, у ситуації недостатньої мотивації здобувача професійної освіти педагог ЗПО може реагувати через звинувачення й посилення тиску або спробувати з'ясувати причини труднощів, конкретизувати очікування та визначити реалістичні кроки для поліпшення результатів. Другий підхід сприяє не лише конструктивній комунікації, а й розвитку відповідальності та самостійності здобувача освіти.

Важливою складовою професійної діяльності педагога ЗПО є психологічна гнучкість, тобто здатність адаптувати способи роботи відповідно до змін обставин, навчальних потреб і професійних завдань. Педагог ЗПО має бути готовим до оновлення змісту навчання, використання цифрових технологій, упровадження нових методик і взаємодії з представниками професійного середовища. Психологічна гнучкість дає змогу сприймати зміни не лише як додаткові вимоги, а і як можливості для професійного розвитку.

Не менш важливою є рефлексивність – здатність аналізувати власні дії, оцінювати результати педагогічних рішень, визначати причини труднощів і коригувати професійну поведінку. Рефлексивний педагог ЗПО не зводить невдачі виключно до зовнішніх обставин або особистих якостей здобувачів професійної освіти, а розглядає їх як підставу для пошуку альтернативних методів навчання та вдосконалення власної діяльності.

Окремої уваги потребує специфіка професійної діяльності майстрів виробничого навчання. Їхня робота поєднує демонстрування практичних операцій, контроль за правильністю виконання завдань, дотримання вимог охорони праці та формування професійної дисципліни. У таких умовах психологічна відповідальність педагога ЗПО пов'язана не тільки з результатами навчання, а й зі створенням безпечного освітнього середовища.

Під час виробничого навчання педагог ЗПО має поєднувати чіткість інструкцій із доступністю пояснень, вимогливість – із педагогічним тактом, а контроль – із підтримкою самостійності здобувачів освіти. Невдалий спосіб комунікації може посилювати страх помилки, знижувати впевненість у власних силах або провокувати опір. Натомість

конструктивний зворотний зв’язок допомагає сприймати помилку як джерело досвіду та підставу для вдосконалення професійних умінь.

Особливе місце в структурі психологічних характеристик педагога ЗПО посідає стресостійкість. У професійному контексті її доцільно розуміти як здатність зберігати достатній рівень ефективності, ухвалювати обґрунтовані рішення та використовувати доступні ресурси підтримки в умовах підвищених вимог і невизначеності. Стресостійкість не означає відсутності втоми або переживань. Вона передбачає усвідомлення власних обмежень, адаптивне подолання труднощів і своєчасне відновлення.

Професійний стрес може виникати у педагога ЗПО внаслідок надмірного навантаження, нестачі часу, організаційних труднощів, суперечливих вимог, проблем у комунікації та недостатньої підтримки з боку колег або адміністрації. За тривалого впливу таких чинників зростає ризик емоційного виснаження, зниження професійної мотивації та формування негативного ставлення до учасників освітнього процесу.

У дослідженні І. Пахомова й Т. Киричок розглянуто прояви професійного вигорання педагогічних працівників ЗПО та наголошено на необхідності системних заходів його попередження [2]. Цей напрям досліджень засвідчує важливість не лише індивідуальної роботи педагога ЗПО над собою, а й організаційних умов, у яких відбувається професійна діяльність.

Професійне вигорання педагога ЗПО доцільно розглядати як стан, що формується під впливом тривалого професійного стресу та може виявлятися через емоційне виснаження, психологічне дистанціювання від учасників освітнього процесу, зниження відчуття професійної ефективності. Серед можливих проявів – стійка втома, дратівливість, труднощі з концентрацією уваги, зменшення зацікавленості роботою, формалізація професійної взаємодії та відчуття недостатності власних досягнень.

Водночас наявність окремих ознак втоми не дає підстав автоматично стверджувати про професійне вигорання педагога ЗПО. Для належного розуміння стану педагогічного працівника ЗПО необхідно враховувати тривалість симптомів, їхню інтенсивність, умови праці та вплив на повсякденне функціонування. За стійких або виражених труднощів доцільним є звернення по фахову психологічну допомогу.

Сучасні суспільні обставини, зокрема наслідки повномасштабної війни, можуть додатково ускладнювати професійну діяльність педагогів ЗПО. Повітряні тривоги, переривання навчання, вимушене переміщення, переживання за безпеку близьких, психологічні труднощі здобувачів професійної освіти та необхідність адаптувати освітній процес до нестабільних умов збільшують потребу в психологічних ресурсах. За таких обставин особливого значення набувають підтримка колективу, гнучка організація праці, доступність психологічної допомоги й реалістичне планування професійних завдань.

Важливо підкреслити, що профілактика вигорання не повинна зводитися виключно до рекомендацій педагогові ЗПО краще організовувати час або розвивати стресостійкість. Індивідуальні стратегії саморегуляції мають поєднуватися з належним розподілом робочого навантаження, зрозумілими управлінськими рішеннями, підтримувальною комунікацією, можливостями професійного розвитку та психологічно безпечним освітнім середовищем ЗПО.

На нашу думку, систему підтримки психологічного благополуччя педагогічних працівників ЗПО доцільно будувати за кількома взаємопов'язаними напрямами.

Перший напрям – розвиток психологічної компетентності педагогів ЗПО. Він передбачає поглиблення знань про вікові й індивідуальні особливості здобувачів професійної освіти, розвиток емпатії, навичок конструктивного спілкування, запобігання конфліктам і надання зворотного зв'язку.

Другий напрям – формування навичок емоційної саморегуляції педагогів ЗПО. Доцільно використовувати короткі дихальні вправи, техніки усвідомлення власного емоційного стану, рефлексивні записи, планування відновлювальних перерв і визначення особистих ознак перевантаження. Такі практики можуть доповнювати професійну підтримку, але не замінюють її за наявності виражених психологічних труднощів.

Третій напрям – розвиток професійної рефлексії педагогів ЗПО. Обговорення складних педагогічних ситуацій із колегами, аналіз успішних і невдалих рішень, взаємне спостереження за практикою викладання та участь у професійних спільнотах сприяють обміну досвідом і пошуку конструктивних способів розв'язання проблем.

Четвертий напрям – створення підтримувального освітнього середовища у ЗПО. Важливими умовами є справедливий розподіл обов'язків, прозорі вимоги, поважне ставлення до працівників, можливість обговорювати професійні труднощі без страху приниження та доступ до консультацій фахівців.

П'ятий напрям – підтримка професійного розвитку й відновлення ресурсів педагогів ЗПО. Педагогам ЗПО необхідні доступні можливості підвищення кваліфікації, освоєння нових технологій, планування відпочинку та збереження балансу між роботою й особистим життям. Важливо також визнавати професійні досягнення працівників і забезпечувати умови для реалізації їхнього творчого потенціалу.

Отже, психологічна ефективність педагогічної діяльності залежить від взаємодії особистісних ресурсів працівника та організаційних умов ЗПО. Навіть високий рівень індивідуальної стресостійкості не може повністю компенсувати тривале надмірне навантаження або систематичну відсутність підтримки. Саме тому профілактику професійного виснаження необхідно розглядати як спільне завдання педагогічного працівника ЗПО, адміністрації та професійної спільноти.

Висновки. Психологічні особливості професійної діяльності педагогічних працівників ЗПО зумовлені поєднанням навчальних, виховних, практико-орієнтованих і комунікативних завдань. Ефективність цієї діяльності залежить від сформованості психологічної компетентності, емоційної саморегуляції, емпатії, рефлексивності, психологічної гнучкості та стресостійкості.

Визначено, що суттєвими професійними викликами для педагогів ЗПО є емоційна насиченість міжособистісної взаємодії, необхідність адаптації до індивідуальних потреб здобувачів освіти, організаційні зміни та ризик тривалого професійного стресу. За несприятливих умов ці чинники можуть сприяти емоційному виснаженню та професійному вигоранню.

Обґрунтовано доцільність комплексної профілактики професійного виснаження, яка передбачає розвиток психологічної компетентності педагогів ЗПО, формування навичок саморегуляції, підтримку професійної рефлексії, забезпечення сприятливого психологічного клімату й удосконалення організації праці.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в емпіричному вивченні взаємозв'язку психологічної компетентності, професійної мотивації, стресостійкості та ознак професійного вигорання педагогічних працівників ЗПО, а також у розробленні й перевірці ефективності програм психологічної підтримки цієї категорії фахівців.

Література

1. Торба Н.Г., Верченко Н.О. Дослідження психологічної компетентності педагогічних працівників закладів професійної (професіно-технічної) освіти. *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. Серія «Соціальні та поведінкові науки». Серія «Управління та адміністрування»*. 2020. Т. 14, № 43. С. 111-121.

2. Пахомов І.В., Киричок Т.П. Дослідження особливостей професійного вигорання педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти та шляхів його попередження. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. 2025. № 1(12). С. 45-54.

АНОТАЦІЯ

Пахомов І.В. Психологічні особливості професійної діяльності педагогічних працівників закладів професійної освіти.

У статті здійснено теоретичний аналіз психологічних особливостей професійної діяльності педагогічних працівників закладів професійної освіти. Розкрито значення психологічної компетентності, емоційної саморегуляції, емпатії, професійної рефлексії та стресостійкості. Визначено основні психологічні виклики педагогічної діяльності, зокрема емоційне навантаження, професійний стрес і ризик вигорання. Обґрунтовано напрями підтримки психологічного благополуччя педагогів

та профілактики професійного виснаження. Окреслено перспективи подальшого емпіричного дослідження проблеми.

Ключові слова: професійна освіта, педагогічні працівники, психологічна компетентність, стресостійкість, професійне вигорання.

ABSTRACT

Pakhomov Illya. Psychological Features of the Professional Activity of Teachers in Vocational Education Institutions.

The article presents a theoretical analysis of the psychological features of the professional activity of teachers in vocational education institutions. The importance of psychological competence, emotional self-regulation, empathy, professional reflection, and stress resilience is highlighted. The main psychological challenges of teaching are identified, including emotional demands, occupational stress, and the risk of professional burnout. Approaches to supporting teachers' psychological well-being and preventing professional exhaustion are substantiated. Prospects for further empirical research are outlined.

Keywords: vocational education, teaching staff, psychological competence, stress resilience, professional burnout.

Відомості про автора

Пахомов Ілля Володимирович – старший викладач Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України; аспірант.

Науковий керівник – Бондарчук Олена Іванівна, докторка психологічних наук, професорка, професорка кафедри психології та особистісного розвитку ДЗВО «Університет менеджменту освіти» .

e-mail автора: pahomov.ilya@ukr.net